

جزوه خلاصه

کتاب راهنمای معلم مطالعات اجتماعی

پایه نهم دوره متوسطه (کد ۹۷)

تالیف مرداد ۱۴۰۲

توضیحات:

- دبیری مطالعات اجتماعی
- ویژه آزمون آموزش و پرورش
- خلاصه شده در ۱۹ صفحه
- حیطة تخصصی

برای دانلود رایگان جدیدترین سوالات استخدامی دبیری مطالعات اجتماعی، اینجا بزنید

برای دانلود رایگان مرجع این جزوه، کتاب راهنمای معلم مطالعات اجتماعی نهم متوسطه اینجا بزنید

«انتشار یا استفاده غیر تجاری از این فایل، بدون حذف لوگوی ایران عرضه مجاز می باشد»

مقدمه

در میان برنامه های درسی، مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری اصلی و کلیدی است که تقریباً در تمام کشورهای دنیا آموزش داده می شود. در دهه اخیر به موازات لزوم پاسخ گویی به نیازهای نو در عرصه آموزش این درس، تربیت اجتماعی و ضرورت برون رفت از رویکردهای سنتی و همچنین تدوین اسناد تحولی، از جمله برنامه درسی ملی، برنامه جدیدی نیز برای این حوزه یادگیری تدوین شده است. در این برنامه، لزوم تحول در رویکردها، اصول، اهداف و سازماندهی محتوا در این درس مورد تأکید قرار گرفته و موارد مذکور با نگاهی نو تنظیم شده است.

۱-۱- تعریف و ماهیت مطالعات اجتماعی

مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری است که از تعامل انسان با محیط های اجتماعی، فرهنگی، طبیعی، اقتصادی و تحولات زندگی بشر در گذشته، حال و آینده و جنبه های گوناگون آن بحث می کند. از آنجا که این درس بر محور کنش متقابل آدمیان با یکدیگر و با محیطی که در آن به سر می برند - در روند زمانی - استوار است، می توان ادعا کرد که جامعه، مکان و زمان سه محور عمده این درس اند. مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری بین رشته ای است که از مفاهیم رشته های علمی چون جغرافیا، تاریخ، اقتصاد، علوم سیاسی، جامعه شناسی و همچنین آموزش های مدنی، مطالعات شهروندی و زیست محیطی، دین و اخلاق بهره می گیرد.

۱-۲- ضرورتها و جهت گیری های اصلی در آموزش مطالعات اجتماعی

مفاهیم رشته های علمی که به آنها اشاره شد، به همراه ارزش های کلیدی و مهارتهای کاوشگری، سعی در رساندن دانش آموزان به مقصد غایی این حوزه، یعنی شکوفایی فطرت و تربیت انسان های شایسته و مومن و پرورش شهروندان مطلوب به منظور مهیا شدن برای زندگی در جامعه را دارد. به عبارت دیگر این حوزه یادگیری می کوشد تا از طریق آموزش برخی دانش ها، مهارت ها و صلاحیت های مورد نیاز، افراد را به گونه ای تربیت کند که هم در زندگی فردی و هم در زندگی اجتماعی، نقش کارآمد و شایسته ای را ایفا کنند.

توجه به اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش کشور از یک سو و نظرسنجی ها، نیازسنجی ها و پژوهش های انجام شده در کشور از سوی نهادها و سازمان های مختلف، تدوین کنندگان برنامه درسی جدید مطالعات اجتماعی را به سمت توجه و تأکید بر شش محور زیر در سرفصل ها و محتوای این برنامه جدید سوق داده است. شایان ذکر است که این محورها ضرورت های آموزشی این برنامه درسی را نیز نمایان می کنند.

تقویت عزت و هویت ایرانی، اسلامی

ترویج و درونی سازی اخلاق و ارزش های اسلامی

شناخت حقوق و مسئولیت های فردی و اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف و تقویت مهارت ها و نگرش های مربوط به آنها، شناخت میراث فرهنگی، استعدادها و قابلیت های کشور و جایگاه کشور در جهان و توانایی برقراری ارتباط موثر در سطح جهانی پیشگیری از بروز بحران های تربیتی و آسیب های اجتماعی در کودکان و نوجوانان و کاهش کج روی های اجتماعی و گسترش رفتارهای بهنجار گسترش بهداشت روانی، تقویت روحیه خود باوری، نشاط، سازندگی و پویایی، امید به آینده و اعتماد به نفس.

به طور کلی می توان گفت که سه مولفه تقویت هویت ملی، اخلاق محوری در نظام اجتماعی و مهارت های زندگی از موارد مهمی است که برنامه مطالعات اجتماعی آنها را در اهداف، محتوا و روش ها پیگیری می کند.

آموزش آداب و مهارتهای زندگی جایگاه ویژه ای در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دارد. حوزه آداب و مهارتهای زندگی در برنامه درسی ملی به عنوان یکی از حوزه های یازده گانه، به رسمیت شناخته شده است. آموزش آداب و مهارتهای زندگی اگرچه در کل برنامه های درسی دنبال می شود، اما با درس مطالعات اجتماعی پیوند نزدیک تری دارد و

بخش قابل توجهی از آداب و مهارت های زندگی را می توان در چارچوب و بستر این درس به دانش آموزان ارائه داد. لذا در رویکرد جدید سعی بر آن است که محتوای آموزش هر چه بیشتر با زندگی دانش آموز پیوند بخورد و به جای تأکید بر محفوظات و دانستنی های پراکنده و زیاد، مطالب مفید و کاربردی آموزش داده شود

۳-۱- عناصر و مولفه های برنامه درسی مطالعات اجتماعی

در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، به منظور تعیین حوزه های مرتبط با مطالعات اجتماعی، از حوزه های موضوعی استفاده شده است که به جای رشته های علمی، فضای بازتری را برای تلفیق به وجود می آورند. براساس نیازهای علمی برنامه، پنج حوزه موضوعی انتخاب شده و برای هر یک از حوزه های موضوعی نیز سه مفهوم کلیدی در نظر گرفته شده است. محتوای موضوعی و علمی برنامه در قالب این حوزه های موضوعی و مفاهیم کلیدی ساماندهی می شوند. به علاوه، هر یک از این حوزه ها، مفاهیم و موضوعات یک یا چند رشته علمی و فراتر از آن را پوشش می دهد.

زمان، تداوم و تغییر < تاریخ

مکان و فضا < جغرافیا

فرهنگ و هویت < جامعه شناسی، تاریخ، مردم شناسی، دین و اخلاق و... ق نظام اجتماعی < علوم اجتماعی، جامعه شناسی، حقوق، علوم سیاسی و... منابع و فعالیت های اقتصادی < اقتصاد، جغرافیا، مطالعات زیست محیطی، دین، اخلاق و... .

۱- زمان، تداوم و تغییر:

این راهبرد از حوزه تاریخ بهره می گیرد و با استفاده از شواهد و مدارک برای فهم تغییرات و تداوم پدیده ها در روند زمان تأکید دارد. به موازات سیر زمان، بخشی از حال به گذشته و بخشی از آینده به حال می پیوندد. همپای حرکت طولانی و ممند زمان، تحولات و رویدادهای فراوانی در صحنه گیتی رخ داده و می دهد. اگرچه در این حرکت، آنچه بیش از همه خودنمایی می کند، تغییرات است، اما در ورای این تغییر، واقعیتی به نام «تداوم» نهفته است. به عبارت دیگر علی رغم تغییر هر آنچه در محیط طبیعی و محیط پیرامون جامعه وجود دارد و همچنین تغییر شرایط و ملزومات زندگی اجتماعی انسان، چیزهایی هم باقی می ماند و تداوم می یابد. با شناختن و حفظ چیزهای ارزشمند انسانهای پیشین می توان به تبیین هویت دیروز، امروز و فردای انسان پرداخت، چرا که بسیاری از دستاوردهای تمدن و فرهنگ فعلی بشر، میراث تلاش و تجربه نسل های پیشین است. دانش آموزان از طریق این راهبرد با مفهوم تغییرات و تداوم در محیط ها و مکانها، منابع و فعالیتهای اقتصادی، فرهنگ ها و نظام های اجتماعی آشنا می شوند.

۲- مکان و فضا:

این راهبرد بیشتر از حوزه جغرافیا بهره می برد و بر درک تعامل متقابل انسان و محیط، فرایندهای طبیعی در محیط های زیستی، الگوهای پراکندگی فضایی پدیده ها و اهمیت مکانها و فضاها تأکید دارد. مکان، بستر و جایگاه وقوع پدیده ها و فرایندهاست و از نظر موقعیت (نسبی و مطلق) و ابعاد گوناگون و ویژگی های مختلف بررسی می شود. سیستم های فضایی به مجموعه های هماهنگ و مرتبط در قالب مکان گفته می شود. هر محیط جغرافیایی خاص، یک سیستم فضایی را به نمایش می گذارد. شناخت ویژگی های محل زندگی، درک و مقایسه تفاوت ها و تشابهات مکانها، تنوع محیطی، نحوه تعامل انسان و محیط در روند زمان، مسائل و مشکلات توسعه نواحی و کشورها (ملل محروم و کشورهای توسعه یافته) قابلیت ها و امکانات محیطی و جغرافیایی کشور و همچنین حفاظت از محیط و مکان از اهم مباحث این راهبرد است.

۳- فرهنگ و هویت:

این راهبرد (خلاصه شده توسط ایران عرضه) بیشتر مباحث خود را از مردم شناسی، جامعه شناسی و تاریخ می گیرد. فرهنگ مفهومی عام است که از آن برای توصیف جنبه های نهادی و آموخته در جوامع انسانی استفاده می شود. به تعبیر دیگر فرهنگ، شیوه عمومی زندگی گروه یا گروه هایی از مردم است که عناصری از قبیل عادات، باورها، سنت ها، ارزش ها و نقاط مشترک آنها را به یکدیگر پیوند می دهد و وحدت اجتماعی ویژه ای به وجود می آورد. منظور از جامعه، گروه ها و نظام های اجتماعی اند که در سرزمین مشخصی به عنوان کشور زندگی کنند، فرهنگ مشترک دارند، تابع اقتدار سیاسی واحدی هستند و از استقلال نسبی برخوردارند. میراث فرهنگی عبارت است از چیزهایی که هر نسل برای نسل دیگر به ارث می گذارد. فنون و دانستنی ها، ساخت ها، نهادها و برخی از ارزش ها واقعیاتی اند که در نسل ها دوام می یابند. میراث فرهنگی از طریق انتقال ارادی آداب و سنن به نسل های بعد می رسد یا در فرهنگ زمان حال تجلی می یابد.

هویت عبارت است از احساس مثبتی که فرد نسبت به ویژگی های خود دارد، ویژگی هایی که او، خود را با آن تعریف می کند. شناخت ویژگی های فرهنگی، تعمیق آشنایی با جلوه های تمدن و فرهنگ اسلامی، ایرانی و جوامع مسلمان، شناسایی مفاخر علمی، فرهنگی، هنری، مذهبی و آثار آنها، شناخت علل و عوامل تحولات فرهنگی و نظام های اجتماعی در دوره های مختلف زمانی، آشنایی با میراث فرهنگی، ارج گذاری به دستاوردها و پیشرفتهای فرهنگی و توانایی نقد فرهنگ ها از اهم مباحث مطرح در این زمینه است.

۴- نظام اجتماعی:

این راهبرد بیشتر مباحث خود را از حوزه های علوم اجتماعی، جامعه شناسی، حقوق و علوم سیاسی می گیرد. نظام، مجموعه اجزای تشکیل دهنده هر پدیده است که به یکدیگر پیوسته اند و یک واحد را تشکیل می دهند، به طوری که تغییر هر یک از عناصر بر اجزای دیگر موثر است. نظام اجتماعی مجموعه ای متشکل از کنش ها و واکنش های تعدادی از افراد است که روابط آنها با یکدیگر به طور متقابل به سوی کانونی مشترک (هدف مشترک) یا کانون هایی به هم پیوسته جهت می یابد. به عبارت دیگر نظام اجتماعی به مجموعه ای از «نقش های» اجتماعی متقابل به هم پیوسته که در جهت هدفی مشخص به هم پیوسته اند و به صورت یک واحد یکپارچه درآمده اند، گفته می شود. شناخت حقوق و مسئولیت های شهروندی به عنوان نقش های اعضای یک جامعه و همچنین موسسات و نهادهای اجتماعی در جهت مشارکت آگاهانه و فعال در تعیین سرنوشت خود و جامعه و دستیابی به مهارت های اجتماعی از محورهای مهم و و کلیدی در آموزش این حوزه است.

۵ - منابع و فعالیت های اقتصادی:

این راهبرد بیشتر مباحث خود را از اقتصاد و مطالعات زیست محیطی و جغرافیایی می گیرد. انسان امروز برای تامین نیازهای خود و ادامه زندگی به کالاها و خدمات گوناگونی نیاز دارد. این کالاها و خدمات با استفاده از منابع و امکانات موجود در محیط فراهم می شود. استفاده از منابع در جهت رفع نیازهای بشر به فرایندهای اقتصادی تولید، توزیع و مصرف منجر می شود. منابع در دسترس انسان محدودند و اهمیت هر یک از آنها برحسب شرایط فرهنگی و فناورانه در طی زمان تغییر می کند. با توجه به افزایش جمعیت جهان، بشر امروز با «بحران منابع» روبه روست. با پیشرفت جوامع بشری و تبدیل بهره برداری و سازماندهی فعالیتهای اقتصادی از اقتصاد ساده بدون پول دوران های اولیه به اقتصاد پیچیده کنونی، تغییرات عمیقی در نیازها، مشاغل و نقش ها پدید آمده است. برخورد عقلایی و مبتنی بر تفکر و خلاقیت با انواع منابع (اعم از سرمایه، نیروی انسانی، منابع طبیعی و...) که منجر به حداکثر استفاده بهینه از منابع می شود، اهمیت قابل ملاحظه ای دارد. از عمده ترین مباحث این حوزه، آشنایی با نحوه کسب اطلاعات اقتصادی، فرایندهای مربوط به تولید، توزیع و مصرف، کار و کارآفرینی، مشاغل، سیستم های مبادله، استفاده بهینه از منابع، بهره وری سبز، مدیریت اقتصادی در زندگی فردی و خانوادگی و آشنایی با برخی نهادها و فعالیتها و ابزارهای اقتصادی است. در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، یاددهی و یادگیری حول پنج حوزه موضوعی و از طریق دو فرایند «کاوشگری» و «توسعه و درونی سازی ارزش ها» سازماندهی می شود و تحقق می یابد.

در برنامه درسی مطالعات اجتماعی فرایند کاوشگری محیطی و اجتماعی و پرورش مهارتها در قالب پنج حوزه صورت میگیرد. این پنج حوزه عبارتاند از:

(۱) کاوش و بررسی

(۲) مشارکت

(۳) برقراری ارتباط

(۴) خلاقیت

(۵) واکنش شخصی و اظهار نظر

مهارت های زندگی

در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، پرورش «آداب و مهارتهای زندگی» جایگاه بسیار خاصی دارد. ی اگرچه آداب و مهارتهای زندگی حوزه بسیار گسترده ای است که اهداف آموزشی آن از طریق کل حوزه ها و دروس مختلف، محقق می شود، اما درس مطالعات اجتماعی به دلیل ماهیت خود، توان بالقوه و قابل ملاحظه ای برای پرداختن به مهارتهای فردی، اجتماعی و شهروندی دارد.

در فرایندهای تدریس و ارزشیابی، یکی از اهداف مهم این درس، یعنی آموزش مهارت‌های زندگی را به طور جدی مدنظر قرار دهید. در این چارچوب، حتی آموزش مفاهیم جغرافیایی، تاریخی و اجتماعی و مدنی نیز در جهت تحقق سواد جغرافیایی و تاریخی و آنچه که برای زندگی فردی و اجتماعی دانش آموز به کار می آید، معنا و مفهوم می یابد.

اخلاق: در برنامه درسی مطالعات اجتماعی آموزش اخلاق جایگاه خاصی دارد. با توجه به آنکه «اخلاق» یکی از پنج عنصر مهم در برنامه درسی ملی است، این برنامه سعی می کند در سازماندهی محتوا، به جهت گیری های اخلاقی و ارزشی به عنوان محور مهم آموزش توجه کند، لذا از شما معلمان عزیز نیز انتظار می رود که به مقوله «اخلاق و ارزشها» در فرایند یاددهی - یادگیری بهای لازم را بدهید تا این درس به شیوه سنتی فقط به انتقال اطلاعات تاریخی و جغرافیایی و انباشتن ذهن دانش آموزان از داده ها و دانستنی ها نپردازد و تغییر در نگرش ها و باورها و مجهز شدن دانش آموزان به اخلاق در کانون توجه قرار بگیرد.

در این درس، چهار گروه عمده ارزش ها مدنظر است:

عدالت جویی: تمایل به برقراری عدالت در جامعه و ظلم ستیزی در سطوح مختلف، محلی، ملی و جهانی.

مسئولیت پذیری و حق طلبی: شناخت حقوق و تکالیف فردی و اجتماعی و تمایل به احقاق حق در سطوح مختلف.

تعاون: داشتن تمایل و علاقه به همکاری و مشارکت در سطوح مختلف اجتماعی توأم با احسان و رأفت نسبت به هم‌نوعان.

میهن دوستی: علاقه مندی به کشور ایران و پیشرفت و آبادانی آن و احساس تعلق و افتخار نسبت به میهن اسلامی.

باید توجه کرد که هر گروه از ارزش های بالا، تعداد زیادی از ارزش های دیگر را در خود جای می دهد. برای مثال حق طلبی و مسئولیت پذیری شامل رعایت حقوق دیگران، دفاع از مظلوم، شهادت به حق، فداکاری، امر به معروف و نهی از منکر، پایبندی به قانون و... می شود. به علاوه بسیاری از مفاهیم در حوزه دانستنی ها و مهارت های برنامه نیز، عین آموزش ارزش هاست و به توسعه آنها می انجامد. برای مثال مفاهیمی چون مسئولیت پذیری، همدلی در حوادث یا مهارت هایی چون مشارکت و برقراری ارتباط از این نوع اند. با توجه به اهمیت و جایگاه اخلاق و ارزش ها در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، شایسته است شما معلمان عزیز با روش های آموزش این مقوله ها نیز آشنایی کافی داشته باشید.

۴-۱- معلم مطالعات اجتماعی باید چه صلاحیت هایی داشته باشد؟

نخست آنکه معلم درس مطالعات اجتماعی نیز مانند سایر دروس باید هم به صلاحیت های عام حرفه ای مانند تسلط به دانش و اطلاعات تخصصی موضوع تدریس و توانایی و مهارت در امر تدریس و اداره کلاس تسلط داشته باشد و هم دارای صلاحیت های عاطفی مانند علاقه به تعلیم و تربیت دانش آموزان باشد. با این حال، معلم مطالعات اجتماعی به دلیل رویکرد و ماهیت این درس، علاوه بر صلاحیت عمومی باید الگوی موثر و کارآمدی برای تربیت اجتماعی باشد. در این زمینه، فضای حاکم بر روابط متقابل عاطفی میان معلم و دانش آموزان از یک سو و دانش آموزان با یکدیگر در کلاس درس مطالعات اجتماعی از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

الگو بودن: معلم الگوی دانش آموزان است و آنچه در شخصیت معلم جلوه دارد، در وجود دانش آموزان نیز جلوه گر می شود، بر همین اساس، معلم مطالعات اجتماعی نمونه عینی ارزش ها، صلاحیت ها و مهارت های اجتماعی برای دانش آموزان است. معلم مطالعات اجتماعی فردی است مسئول و متعهد، قانون گرا، علاقه مند به پیشرفت کشور خود، منظم، اهل مطالعه و تحقیق، صاحب تفکر، خلاق و نقاد، با روحیه و با نشاط و پایبند به ارزش ها و اخلاق اسلامی.

برای مثال، معلم نامنظم یا بی اعتنا به قانون نمی تواند نظم و قانون گرایی را در دانش آموزان تقویت کند یا معلمی که نسبت به آینده بی اعتماد و ناامید است، همین احساسات را به دانش آموزان نیز منتقل می کند.

معلم درس مطالعات اجتماعی باید نقش اوضاع و احوال فرهنگی و جغرافیایی محل زندگی دانش آموزان را برای طرح مباحث مختلف در نظر بگیرد و برآن اساس، به فهماندن مطالب اقدام کند. معلم این درس باید به تفاوت های فردی و مشکلات خاص کودکان توجه کند. براین اساس، معلم مطالعات اجتماعی باید برآیند و مجموعه ای از اهداف را با توجه به استعدادها و توان های مختلف دانش آموزان پیگیری و طلب کند و از تأکید بر توانایی همه افراد در همه زمینه ها بپرهیزد. آموزش شیوه صحیح فکر کردن و تقویت مهارت های فرایند تفکر در زمینه مسائل و روابط اجتماعی و تصمیم گیری ها باید از طریق تعامل مناسب معلمان با دانش آموزان در موقعیت های مختلف در کلاس به شیوه ای غیر مستقیم و موثر تحقق یابد.

ایجاد رابطه موثر بین دانش آموزان

معلم درس مطالعات اجتماعی باید علاوه بر برقراری رابطه مناسب و موثر با دانش آموزان، ارتباطات مفید و موثر میان آنها را با یکدیگر تقویت کند. معلم این درس با توجه به ماهیت درس مطالعات اجتماعی و فعالیت‌ها و مهارت‌های مربوط به آن، تمرین زندگی اجتماعی را در محیط مدرسه پایه ریزی می‌کند و با اتخاذ شیوه‌های مناسب هنگام کارهای گروهی، موانع موجود در راه و ارتباط موثر در گروه همسالان را از میان بر می‌دارد و روابط دوستانه، همکاری و مسئولیت‌پذیری را در بین دانش آموزان تقویت می‌کند.

به روز بودن و مطالعه مستمر:

درس مطالعات اجتماعی بنا به ماهیت خود با مسائل و موضوعات اجتماعی سروکار دارد و این امور به طور مداوم تغییر و تحول می‌یابد، اخبار و گزارش‌های روزمره، تحولات مربوط به دیدگاه‌ها و نگرش‌ها، (تهیه شده توسط سایت ایران عرضه) تغییرات محیطی، تصمیم‌گیری‌های سیاسی - اقتصادی و تغییرات اجتماعی که عموماً در مطبوعات و نشریات انعکاس می‌یابد. معلم مطالعات اجتماعی بنا به ماهیت این درس باید فردی اهل مطالعه باشد و با مطالعه مستمر رویدادهای جاری و مسائل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، از آگاهی‌های لازم در این زمینه برخوردار شود. به عبارت دیگر، به روز بودن برای معلم مطالعات اجتماعی اولویت خاص دارد.

۵-۱- بسته آموزشی درس مطالعات اجتماعی:

امروزه در بین صاحب نظران آموزش و پرورش توجه خاص به مواد آموزشی مختلف در قالب بسته آموزشی افزایش یافته است و یکی از سیاست‌های متولیان آموزش و پرورش در تولید برنامه‌های جدید درسی نیز توجه به اجزا و عناصر بسته آموزشی است. بسته آموزشی می‌تواند مجموعه‌ای از نرم‌افزارها (راهبردها، تکالیف، آزمونها و...) و سخت‌افزارها (رسانه‌ها، وسایل، تجهیزات، منابع و...) باشد که با توجه به اهداف یاددهی - یادگیری برنامه درسی سازماندهی می‌شوند. برخی از صاحب نظران اجزای بسته آموزشی را با توجه به نقش آنها، به دو گروه منابع اصلی و منابع تکمیلی تقسیم بندی کرده‌اند.

منابع اصلی عبارت‌اند از:

- کتاب درسی دانش آموز
- کتاب کار دانش آموز
- کتاب راهنمای معلم
- کتاب ارزشیابی

از منابع تکمیلی می‌توان منابع چاپی (کتابهای آموزشی و داستانی، مجله‌ها، کارت‌های آموزشی، اطلس‌ها و کتابهای مرجع و...)، منابع ایزاری معلم (ویدئو، DVD، آلبوم‌های عکس و اسلاید، نقشه، صوتی و...) و منابع رایانه‌ای (سی‌دی‌های تست و تمرین، وب‌سایت‌های مربوط به موضوع و...) را مثال زد. مطالعات اجتماعی با توجه به ماهیت خود با طیف گسترده‌ای از موضوعات محیطی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی سروکار دارد. بنابراین معلم و دانش آموز در حین تدریس و فرایند کاوشگری دانش آموزان به منابع زیاد و متنوعی نیاز پیدا می‌کنند.

از فضاهای مختلف برای آموزش این درس کمک بگیریم

« با توجه به اهداف و ماهیت درس مطالعات اجتماعی و در نظر گرفتن اینکه مطالعات اجتماعی دانش آموزان را برای زندگی در اجتماع آماده می‌سازد، بدیهی است موثرترین فضای آموزشی برای این درس، محیط‌های واقعی زندگی دانش آموزان است. دانش آموزان در انواع اجتماعات محلی پیرامون خود خواهند توانست به تجربیات دست‌اول، دست‌یابند و به طور ملموس و عینی با واقعیات و پدیده‌های محیطی و اجتماعی روبه‌رو شوند، به همین منظور، بازدید از محیط‌های اطراف مدرسه و برگزاری جلسات در فضای اجتماعی در فضای خارج از مدرسه، کاملاً ضروری است. مکانهای اوقات فراغت در محل زندگی دانش آموزان مانند بوستانها، فرهنگ‌سراها، موزه‌ها و مساجد، نهادها و مراکز خدماتی مانند آتش‌نشانی و دفاتر پست، هلال‌احمر، ایستگاه هواشناسی، مراکز تولیدی و خدماتی چون کارگاه‌های تولید پوشاک و غذا و فروشگاه‌ها، ایستگاه‌های مسافری و پایانه‌های حمل و نقل عمومی، واقعی‌ترین فضاها برای آموزش مفاهیم و موضوعات درسی مطالعات اجتماعی‌اند.

مهم ترین فایده آموزش در محیط های واقعی زندگی، همان مواردی است که نظریه پردازان یادگیری به آنها تأکید کرده اند. این موارد عبارت اند از:

یادگیری پایدار به دلیل عینی بودن و استفاده از تجربه های حسی و لمسی مستقیم مسائل و پدیده ها، عدم تحمیل فضاهای خستگی آور و ملالت بار کلاس های رسمی، ایجاد انگیزش برای یادگیری و مشاهده دقیق. به علاوه این شبکه از آموزش یعنی آموزش در محیط های واقعی به دلیل پیوند میان درس و زندگی، موجب کاربردی تر شدن محتوای آموزش می شود.

در کلاس های رسمی مدرسه نیز از آنجا که درس مطالعات اجتماعی بر تعامل گروهی تأکید دارد، از نظر فضای کالبدی، نحوه آرایش و چیدن میز و نیمکت های کلاس باید به گونه ای باشد که امکان کار گروهی دانش آموزان را فراهم آورد، بدین منظور باید بتوان در مواقع لزوم به سادگی و با سرعت، آرایش مورد نظر را برای دور هم نشستن گروه های دانش آموزان در کلاس، ایجاد کرد.

آموزش را با شرایط بومی و محلی انطباق دهید:

از شما معلمان عزیز انتظار می رود که تدریس هر موضوع را با شرایط محلی و بومی منطبق کنید. توجه داشته باشید که کتاب و فعالیت های آن تنها الگوها و کلیاتی را در اختیار شما قرار می دهد. برای مثال در آموزش مواردی چون پرهیز از مصرف گرایبی یا حقوق کودکان باید شرایط فرهنگی منطقه را در نظر بگیرید و با طراحی مناسب، آموزش را ثمربخش کنید.

به تفاوت های فردی توجه کنید:

علاوه بر طراحی فعالیت های مناسب برای پاسخ گویی به نیازهای خاص مناطق، شما معلم عزیز باید پیش زمینه های تحصیلی و آموزشی و تفاوت های فردی دانش آموزان را در نظر بگیرید و آموزش خود را با آن منطبق و هماهنگ سازید. تنوع فعالیت ها در این کتاب حاکی از توجه به همین موضوع است. برای مثال ممکن است دانش آموز در بیان شفاهی یا نوشتن یک متن کوتاه درباره یک موضوع ضعیف باشد، اما در درست کردن یک کارت پستال با پوستر و نمایش پیام به صورت نقاشی، قوی تر باشد. در نتیجه شما باید نقاط قوت او را در نظر بگیرید و اجازه دهید دانش آموز، آموخته های خود را با روشی که به آن علاقه مندتر و مسلط تر است، بیان کند. اگرچه بهتر است تلاش کنید که دانش آموز بتواند نقاط ضعف خود را نیز برطرف نماید.

مشارکت خانواده ها را جلب کنید:

هدف عمده بعضی از فعالیت های این کتاب، آموزش مهارت های زندگی و تربیت اجتماعی است و بدون همراهی و و همکاری خانواده ها این امر به درستی تحقق نمی یابد. البته ناگفته نماند که تضاد میان آموزش های مدرسه و خانه نیز آثار نامطلوبی بر دانش آموز به جای می گذارد. برای مثال وقتی همکاری در کارهای خانه یا رعایت نظم و مقررات در خانه، همدلی با اعضای خانواده، احترام به سالمندان، کمک گرفتن از مشاور، کمک و همیاری در سطح خانه و مدرسه و محله را آموزش می دهید، خانواده ها قطعاً از این آموزش حمایت می کنند با رعایت برخی از امور مانند حفاظت از آب و خاک، پرهیز از اسراف، جداسازی زباله ها برای بازیافت، کمتر مصرف کردن پلاستیک و... به همراهی خانواده نیاز دارد.

ارزشیابی یکی از مهم ترین بخش ها در فرایند آموزش محسوب می شود و مانند آینه ای می تواند پیشرفت دانش آموزان و معلمان را در تحقق اهداف برنامه درسی نشان دهد. ارزشیابی و سنجش به معنای مختلف در کشورهای مختلف به کار می رود.

ارزشیابی را فرایند جمع آوری اطلاعات از آموخته های دانش آموزان و قضاوت درباره حدود آموخته ها تعریف کرده اند. ارزشیابی هر کاری است که قضاوت به همراه داشته باشد، برای مثال وقتی دانش آموز در یک آزمون شرکت می کند و عملکرد او سنجیده می شود، اگر براساس این سنجش قضاوتی انجام شود، در حقیقت ارزشیابی انجام شده است.

سنجش فرایند جمع آوری اطلاعات از دانش آموز و مقایسه عملکرد با معیار معین است. آزمون وسیله ای است برای کسب اطلاعات از دانش آموز در ارتباط با اهداف آموزشی.

ارزشیابی مستمر: نخستین نکته ای که از معلمان عزیز انتظار میرود به آن توجه کنند، اهمیت ارزشیابی مستمر است. ارزشیابی مستمر معادل "assessment"

Formative" است که معنای آن "تکوینی" "سازنده" و "رشد دهنده" است. متأسفانه برخی کلمه مستمر را با مکرر اشتباه گرفته اند و ارزشیابی مستمر را همان انجام

آزمون‌های کتبی مکرر یا پرسش و پاسخ‌های کلاسی تعبیر کرده‌اند، در حالی که مهم‌ترین ویژگی مستمر، پویایی و گستردگی آن است. خصلتی که متمایز کننده این ارزشیابی از ارزشیابی پایانی است.

ارزشیابی مستمر باید بازخورد مناسبی به معلم بدهد تا بتواند فعالیت‌های مناسب‌تری برای دانش‌آموز طراحی کند. ارزشیابی مستمر نباید به رتبه‌بندی و دسته‌بندی دانش‌آموزان بینجامد یا معلم از طریق آن دانش‌آموز را به ناتوانی متهم کند، بلکه باید به معلم و دانش‌آموز بفهماند که دانش‌آموز در کجا قرار دارد و برای پیشرفت او در یادگیری، چه تمهیداتی باید اندیشیده شود.

ارزشیابی مستمر چگونه صورت می‌گیرد؟ ارزشیابی مستمر براساس فعالیت‌هایی که دانش‌آموز در کلاس یا خارج از کلاس در طی یک دوره آموزشی انجام می‌دهد، صورت می‌گیرد و هدف آن این است که به معلم بفهماند که نقاط قوت و ضعف دانش‌آموز چیست و برای مراحل بعدی تدریس، چه کارهایی لازم است و چگونه باید به دانش‌آموز کمک شود تا نقاط ضعف خود را رفع کند.

به طور کلی مراحل عمده ارزشیابی مستمر را می‌توان به شرح زیر در نظر گرفت:

مرحله (۱):

اهداف و انتظارات یادگیری هر درس را به خوبی و به طور دقیق مدنظر قرار دهید. توجه و اطلاع کافی از ماهیت اهداف و انتظارات موجب می‌شود تا ارزشیابی با اهداف پیوند برقرار کند و به بیراهه نرود.

مرحله (۲):

انواع فعالیت‌های یاددهی - یادگیری را که برای تحقق اهداف و انتظارات طراحی شده‌اند، در نظر بگیرید.

مرحله (۳):

توجه کنید که برای بعضی از فعالیتهای مشابه (مثلاً همه فعالیت‌های بحث گروهی و اظهارنظر) می‌توانید یک فهرست مشاهده طراحی کنید.

فهرست انتظارات خود را به چند مورد محدود کنید، زیرا ارزشیابی مستمر دانش‌آموزان با فهرستهای طولانی، غیرممکن و خسته‌کننده می‌شود. به علاوه سعی کنید فقط رفتارها با ویژگی‌های مهم را در نظر بگیرید.

اگرچه تنظیم فهرست ارزشیابی برای معلم کاری وقت‌گیر و پرزحمتی است، اما این زحمت، ارزشمند است و معلم برای یافتن نقاط قوت و ضعف ملاک‌های معتبری دارد. به علاوه معلم در سال‌های بعد می‌تواند از این فهرست‌ها استفاده کند.

تفاوت‌های فردی را در کارهای محوله در نظر بگیرید. فعالیتهای هم‌ارز را می‌توانید از افراد یا گروه‌ها به طور داوطلبانه و مطابق با استعدادهای آنها طلب کنید. برای مثال درست کردن پوسته را به چند گروه و نوشتن متن را به گروه‌های دیگر بسپارید.

قبل از انجام ارزشیابی با فهرست، باید موارد با انتظارات خود را به دانش‌آموزان بگویید، به عبارت دیگر دانش‌آموزان باید به خوبی بدانند که شما در انجام یک فعالیت چه انتظاراتی از آنها دارید. مواردی را که در فهرست ثبت می‌کنید، به اطلاع دانش‌آموزان برسانید تا بدانند در چه مواردی پیشرفت کرده‌اند و از نقاط ضعف خود نیز مطلع شوند.

والدین را در جریان فهرست ارزشیابی و ملاک‌ها و معیارهای آن قرار دهید.

برای معیارهای بخش قراردادی خودتان می‌توانید از عبارات کیفی مانند عالی، خوب، کامل، قابل قبول، مرتبط، نامربوط، در حال تلاش و... استفاده کنید. سپس شما می‌توانید این معیارها را به صورت کمی نیز درآورید. اگرچه تبدیل قضاوت کیفی به کمی کار ساده‌ای نیست.

در ارزشیابی مستمر براساس فهرستهای ارزشیابی به این نکته توجه کنید: اگر مقایسه فهرستها نشان می‌دهد که دانش‌آموز پیشرفت کرده است، آخرین ارزشیابی را ملاک قضاوت قرار دهید. در غیر این صورت، معلم میانگین ارزشیابی‌ها را در قضاوت خود در نظر بگیرد.

یکی دیگر از شیوه‌ها و ابزار مناسب برای ارزشیابی مستمر دانش آموزان، خودارزشیابی یا خودسنجی و طراحی برگه‌های مربوط به آن است. شما می‌توانید برای بعضی از بخش‌های کتاب سؤالاتی طراحی کنید و به این وسیله دانستنی‌ها، مفاهیم و مهارت‌ها و همچنین نگرش دانش آموزان یا حتی کاربرد آموخته‌ها در زندگی را از خود آنها بپرسید.

در اجرای "خودارزشیابی" به وسیله دانش آموزان نگران عدم صداقت آنها نباشید و به آنها اعتماد کنید و صبور باشید. از آنها بخواهید که صادقانه پاسخ دهند و به آنها اطمینان دهید که خودشان باید روی کاستیها و ضعفها قضاوت کنند و پیشنهاد بدهند که برای برطرف کردن آن ضعف چه باید بکنند.

"پوشه کار" مجموعه‌ای از کارهای دانش آموزان را دربردارد که به معلم و دانش آموز کمک میکند تا درباره روند یادگیری قضاوت کنند. معمولاً انتخاب کارهایی که در پوشه قرار می‌گیرد، باید توجه به انعکاس پیشرفت دانش آموز باشد. روی نمونه‌های انتخابی، تاریخ و اظهارنظر معلم ثبت شده باشد. موارد مختلفی را میتوان در پوشه کار گذاشت.

ارزشیابی پایانی

ارزشیابی پایانی معمولاً در پایان یک دوره آموزشی انجام می‌شود و از طریق آن مجموعه‌ای از آموخته‌های دانش آموزان در یک دوره اندازه‌گیری می‌شود. به ارزشیابی پایانی «تراکمی» نیز می‌گویند. از آنجایی که آزمون پایانی پایه نهم به صورت متمرکز و هماهنگ برگزار می‌شود و طراحان سوال امتحانی افراد خارج از مدرسه می‌باشند، به همین منظور شیوه‌نامه طراحی سوال آزمون هماهنگ و نمونه سوال امتحانی تدوین و در اختیار استان‌ها قرار گرفته است.

نکاتی که در طراحی سؤالات باید رعایت شود:

در صورتی که سوال چند بخش دارد و جنبه‌های مختلفی را درباره یک موضوع اندازه‌گیری می‌کند باید بخشهای مختلف آن سوال با حروف الف، ب، پ و... از یکدیگر جدا شود.

برگه امتحانی باید ظاهر زیبا و آراسته داشته باشد و به فاصله مناسب سطرها و خوانایی و وضوح تصاویر در برگه‌های سوال توجه کافی شود. به گونه‌ای که ابهامی برای دانش آموز ایجاد نکند بهتر است زیر کلماتی که دانش آموز باید به آن بیشتر توجه کند، خط کشیده با این کلمات برجسته شوند. به رعایت اصول نگارشی و کاربرد صحیح فعل و فاعل و نشانه‌های مناسب مانند نقطه گذاری و علامت سوال و برانتز و نظایر اینها توجه دقیق شود و جمله بندی و عبارت سوال روان و ساده باشد. از دادن سوال از بخش‌هایی که در کتاب با علامت سوال ممنوع مشخص شده و یا فعالیت‌هایی که در ارتباط با بخش سوال ممنوع در کتاب درج شده اکیدا پرهیز شود. این بخش‌ها به منظور فعالیت‌های کلاسی در کتاب درج شده و در ارزشیابی مستمر مدنظر قرار می‌گیرد. (ضمناً این ممنوعیت شامل متون کادریهای دیگر کتاب که فاقد علامت مربوطه هستند، نمی‌شود).

در طراحی سؤالات، اهداف و انتظارات اصلی یادگیری مدنظر قرار گیرد و از طرح سؤالات حاشیه‌ای و جزئی که با اهداف اصلی ارتباط ندارند پرهیز شود. آزمون‌روایی و پایایی داشته باشد. آزمون خوب آزمونی است که منعکس‌کننده تمامی هدف‌های آموزشی و محتوای برنامه باشد اما چون این کار عملاً میسر نیست، معلم با انتخاب سوال‌ها در واقع نمونه‌هایی را فراهم می‌کند تا با آنها کل آموخته‌ها را بسنجد. روایی یعنی دقیقاً همان چیزی ارزشیابی شود که مورد نظر آموزش بوده است و پایایی یعنی اجرای آن در دفعات مختلف یا گروه‌های مخاطب، نتایج بسیار متفاوتی به بار نیآورد. پرسش‌های غیر مربوط و نادرست از روایی و اعتبار امتحان می‌کاهد. باتوجه به هماهنگ بودن و متمرکز بودن امتحان، سطح سؤالات باید با میانگین شرایط و توان آزمون‌شوندگان مناطق مختلف هر استان (و نه فقط مدارس خاص یا مناطق برخوردار) متناسب باشد.

استفاده از انواع سؤالات عینی (جور کردتی، چندگزینه‌ای، صحیح و غلط و...) و انشایی در طراحی آزمون پایانی بلامانع است. فقط طرح سؤالات جای خالی ممنوع است. منظور از سوال جای خالی جمله‌ای است که طراح آن را می‌نویسد و جای یک کلمه یا عبارت را خالی می‌گذارد تا دانش آموز آن را کامل کند.

به منظور پرهیز از غلبه سؤالات دانشی یا سنجش تنها یک سطح از یادگیری، طراحی و توزیع سؤالات آزمون به گونه‌ای باشد که سه طبقه جمع‌آوری و به خاطر آوردن، طبقه پردازش و طبقه کاربرد را پوشش دهد. در طرح سوال از هر طبقه از افعال مختلفی استفاده می‌شود. برای مثال:

الف) طبقه جمع‌آوری و به خاطر آوردن: نام بردن، شمردن، جور کردن و وصل کردن، به خاطر آوردن، بازگویی کردن و...

ب) طبقه پردازش: مقایسه کردن، بیان دلیل و علت، طبقه بندی کردن، باز شناسی کردن، محاسبه کردن، تجزیه و تحلیل کردن و...

پ) طبقه کاربرد: به کار بردن مفاهیم در موقعیت های جدید، پیش بینی کردن، اظهار نظر کردن، پیشنهاد دادن، قضاوت کردن و.

۹-۱- اهداف کلی (برون دادهای یادگیری) برنامه درسی

مطالعات اجتماعی در دوره آموزش عمومی

انتظار می رود دانش آموزان در پایان دوره آموزش عمومی :

الف) در قلمرو شناخت و دانش

علل و عوامل دخیل در دگرگونیها و تغییرات منابع، مکانها، فعالیتهای اقتصادی و نظام های اجتماعی را در طی زمان درک کنند. (زمان، تداوم و تغییر) از تغییر و تحولات و تداوم ها در زندگی اجتماعی و برخی رویدادهای مهم تاریخی قبل و بعد از اسلام در ایران آگاه شوند و روابط علت و معلولی رویدادها را دریابند. (زمان، تداوم و تغییر)

با چگونگی روابط متقابل جوامع انسانی با محیط های طبیعی و تنوع شیوه های زندگی در سطوح مختلف (محلی تا ملی، قاره ای و جهانی) آشنا شوند و الگوهای پراکندگی پدیده ها و سیستم های طبیعی و انسانی را در این سطوح درک کند. (فضا و مکان)

با برخی منابع، استعدادها و توانها و قابلیت های محیطی و انسانی کشور برای توسعه و پیشرفت آشنا شوند و ضرورت و اهمیت حفاظت از محیط را در سطوح مختلف درک کنند. (فضا و مکان)

حقوق و مسئولیتهای فردی و اجتماعی را در محیط های مختلف (خانواده، مدرسه، محله، شهر و روستا، کشور، جهان) بشناسند. (نظام اجتماعی)

ساختار، کارکرد و نحوه برقراری ارتباط مناسب را با برخی نهادها، موسسات و سازمانهایی که در تأمین انواع نیازهای فردی و اجتماعی (از خانواده و مدرسه تا نهادهای اداره کننده جامعه نظیر قوای سه گانه و حکومت) نقش دارند، بشناسند. (نظام اجتماعی)

میراث فرهنگی به جای مانده از دوره های تاریخی قبل و بعد از اسلام در ایران (آداب و سنن و آثار هنری - معماری، مفاخر و شخصیت های علمی، فرهنگی، مذهبی و...) را بشناسند. (فرهنگ و هویت)

عناصر و مولفه های هویت (تعلق و تعهد در سطوح مختلف: تعلق به فرهنگ بومی و محلی تا فرهنگ اسلامی - ایرانی و تعهد و احساس مسئولیت تا مقیاس جهانی) را درک کنند. (فرهنگ و هویت) اهمیت منابع و نقش آنها را در تامین نیازها بشناسند و برخی شیوه های حفاظت و بهره برداری مطلوب از آنها را بدانند. (منابع و فعالیتهای اقتصادی).

با انواع فعالیت های اقتصادی و برخی تحولات مربوط به آنها و مسائل مربوط به اشتغال، فرهنگ کار و بهره وری آشنا شوند. (منابع و فعالیتهای اقتصادی)

ب) در قلمرو اخلاق و ارزش ها

به کشور ایران و پیشرفت و آبادانی آن، حفظ میراث فرهنگی، حفظ نظام جمهوری اسلامی و دستاوردهای انقلاب اسلامی علاقه مند شوند و به فرهنگ و هویت اسلامی - ایرانی خود، احساس تعلق و افتخار کنند. (میهن دوستی)

نسبت به رعایت تکالیف اخلاقی و وظایف فردی، اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف (زندگی خانوادگی، مدرسه، محله، کشور، جهان) احساس مسئولیت و تعهد کنند. (مسئولیت پذیری)

به همکاری، مشارکت و همیاری در سطوح مختلف، علاقه مند باشند و نسبت به اعضای خانواده، اولیاء مدرسه و خدمتگزاران جامعه احساس علاقه توأم با قدرشناسی و احترام داشته باشند. (تعاون توأم با رأفت و احسان)

به برقراری عدالت و احقاق حقوق در زندگی فردی و اجتماعی علاقه مند و به ظلم ستیزی و حمایت از مظلومان، نیازمندان و مستضعفان در سطوح مختلف (محلی تا جهانی) معتقد باشند. (حق طلبی)

ج) در قلمرو شایستگی های فکری، عقلانی و مهارت ها

توانایی بررسی و کند و کاو در موضوعات محیطی و اجتماعی و مراحل مختلف آن شامل « طرح سوالات روشن، شناسایی، منابع اطلاعات، تفسیر و تجزیه و تحلیل مدارک و شواهد، جمع آوری داده‌ها، مقایسه داده ها، طبقه بندی اطلاعات، نتیجه گیری و جمع بندی و... » را به دست آورند. (بررسی و کاوش) بتوانند دانش و اطلاعات را در الگوها و موقعیتهای جدید به کار ببرند، روشها یا محصولات جدیدی ابداع کنند، به مسائل غیر منتظره پاسخ دهند، درباره موضوعات محیطی و اجتماعی پیشنهادهایی ارائه کنند. (خلاقیت) آورند.

(مشارکت) توانایی مشارکت و کارگروهی را در محیط ها و جوامع گوناگون (خانه، مدرسه، محله و...) به دست بتوانند رابطه موثر و مفید با دیگران و با نهادهای مختلف در مقیاس های «خانه، مدرسه، محله و جامعه» برقرار کنند. (برقراری ارتباط) بتوانند ضمن برقراری ارتباط مناسب با منابع مختلف اطلاعاتی (فهم روابط علت و معلولی، توالی موضوعات، درک متن، ارتباط و عناصر یک رویداد یا پدیده و...) ایده ها و اطلاعات را به شکل های مختلف پردازش و بیان کنند. (برقراری ارتباط) بتوانند موضوعات محیطی و اجتماعی را بر مبنای استنباط و تلقی خویش نقد و بررسی و احساس و نظر خود را بیان و آینده ترجیحی و احتمالی را در برخی زمینه ها پیش بینی کنند. (واکنش شخصی و اظهار نظر)

نکته ۱

سیاره بلوتو در گذشته تعداد سیاره های منظومه شمسی را ۹ سیاره می دانستند ولی با توجه به معیارهایی که در آخرین جلسه انجمن بین المللی نجوم در سال ۲۰۰۶ میلادی ارائه شد، پلوتو از لیست سیارات حذف شد. از کشف پلوتو پیش از ۷۰ سال می گذرد. پلوتو جرم دوردستی است. بر طبق تعریف انجمن بین المللی نجوم سیاره جرمی است که به دور ستاره ای می چرخد، به تعادل هیدرواستاتیکی رسیده و در کمربند سیارک ها قرار ندارد و به عنوان قمر نیز به دور سیاره ای نمی گردد.

نکته ۲

قمرهای مشتری تعداد قمرهای مشتری در دانشنامه رشد و سایر فرهنگنامه ها و کتاب علوم تجربی این پایه، ۱۶ قمر ذکر گردیده است هرچند تاکنون بیش از ۶۰ قمر برای این سیاره کشف شده که هنوز نامی برای آنها انتخاب نشده است، به نظر می رسد این ۱۶ قمر را بتوان قمرهای اصلی سیاره مشتری محسوب کرد.

پاسخ صحیح فعالیت ها

زمین از سه سیاره درونی بزرگ تر است. بخش عمده ای از سطح سیاره زمین را آب فرا گرفته است. بر روی سیاره زمین حیات وجود دارد. در سیارات تیر و ناهید موجود زنده ای وجود ندارد (فاصله نزدیک به خورشید و گرمای شدید) و در سیاره بهرام (مریخ) نیز تاکنون اثری از حیات کشف نشده است. سرعت گردش زمین به دور خورشید با سه سیاره دیگر متفاوت است (به علت تفاوت طول مدار)، مثلاً تیر هر ۸۸ روز زمینی یک بار خورشید را دور می زند و سرعت آن بسیار زیاد است و ناهید هر ۲۲۵ روز زمینی یک بار به دور خورشید می گردد و بهرام هر ۶۸۷ روز زمینی به دور خورشید می گردد. برعکس زمین، در جو سیاره تیر، ناهید و بهرام (مریخ) اکسیژن وجود ندارد یا میزان آن بسیار ناچیز است. قسمت اعظم جو بهرام و ناهید را دی اکسید کربن تشکیل می دهد.

سیارات درونی بیشتر از سنگ ساخته شده اند (کوچک تر و چگالی تر هستند). سیارات بیرونی بزرگ تر و از گاز و یخ تشکیل شده اند (غولهای گازی و یخی). تعداد قمرها در سیارات درونی کم است یا قمر ندارند ولی تعداد قمرها در سیارات بیرونی زیاد است. مدار گردش سیارات درونی به دور خورشید بر خلاف سیارات بیرونی کوتاه تر و یک دور گردش آنها به دور خورشید در زمان کمتری صورت می گیرد.

الف) خیر، ولی این سوال همواره ذهن دانشمندان را به خود مشغول کرده است.

ب) زیرا مریخ بیشترین شباهت را در میان سیارات به زمین دارد.

فاصله مناسب از خورشید (تنظیم توسط سایت ایران عرضه) و کشف وجود مقداری آب مایع، سنگ آهن و گاز متان.

پاسخ ها متفاوت است. به علاوه تعداد شگفتی ها بسیار زیاد است. هر یک از سیارات و ستاره ها و اجرام به تنهایی شگفتی های بی شماری دارند.

ملاحظات تدریس / دانستنی های معلم:

استفاده از کره جغرافیایی و مدل ها، نقشه و دست سازه هایی مانند آنچه توضیح داده شد، برای فهماندن این درس الزامی است. نمایش فیلم های مربوط به منظومه خورشیدی که خوشبختانه با مراجعه به پایگاه های اینترنتی قابل تهیه است، به جذابیت و فهم بهتر موضوع درس کمک می کند.

سامانه موقعیت یاب جهانی یا «GPS» توسط وزارت دفاع آمریکا ساخته شده است و عبارت است از ۲۴ ماهواره ای که به دور زمین می چرخند و تمام جهان را پوشش می دهند و جهت شناسایی موقعیت جغرافیایی پدیده ها در امور مختلف نوابری و مهندسی و سدسازی و غیره، کاربران در کشورهای مختلف جهان می توانند از آن به رایگان استفاده کنند. از آنجایی که در شرایط بحرانی و جنگ، آمریکا می تواند دسترسی به این سامانه را محدود و مختل کند بسیاری از کشورها به فکر قطع وابستگی به آمریکا افتاده اند. در روسیه سامانه گلوناس با پوشش جهانی در سال ۲۰۱۱ میلادی به بهره برداری رسیده است. اتحادیه اروپا، چین، هند و روسیه نیز به منظور رسیدن به خودکفایی و وابسته نبودن به آمریکا، ساخت سیستم های مشابهی را در دست توسعه دارند. در کشور عزیزمان ایران نیز متخصصان و دانشمندان ایرانی در حال طراحی یک سامانه موقعیت یاب محلی بر پایه آنتن های زمینی هستند تا در شرایط عادی و اضطراری کاربران ایرانی بتوانند نیازهای خود را مرتفع سازند.

در مبحث قبله یابی، در صورتی که دانش آموزان قبلا با جهت یابی به طور عملی آشنا نشده اند، باید پیدا کردن جهت شمال را مرور و تمرین کنید. یافتن سمت شمال به کمک خورشید و سایه دستک و یافتن شمال به کمک ساعت مچی از تمرینات عملی است که در کتاب های نقشه خوانی به تفصیل توضیح داده شده است.

نهایتا با قطب نما و با تعیین جهت طلوع و غروب خورشید در حیاط مدرسه، یافتن شمال و جنوب را تمرین کنید تا دانش آموزان بدانند که برای یافتن قبله باید جهت جنوب را پیدا کنند و سپس به غرب منحرف شوند.

تعریف طول و عرض جغرافیایی که در کتاب درج شده، تعریف ساده و قابل فهم برای دانش آموز است.

طول جغرافیایی هر نقطه عبارت است از: قطعه قوسی از دایره نیمگان یا استوا که بین نصف النهار گرینویچ و نصف النهاری که از نقطه مزبور قرار گرفته است. کلیه نقاطی که روی یک نصف النهار واقع شده اند طول یکسان دارند.

عرض جغرافیایی، دایره هایی به موازات استوا هستند که تا ۹۰ درجه رو به قطب شمال و ۹۰ درجه رو به قطب جنوب کشیده شده اند.

هر درجه عرض جغرافیایی معادل ۱۱۱۰۴۲ متر و هر دقیقه ۱۸۵۰ متر و هر ثانیه معادل ۳۰ متر است.

برای آشنایی عمیق تر دانش آموزان با مفهوم طول و عرض جغرافیایی از آنها بخواهید یک اطلس را ورق بزنند و ببینند که بر روی نقشه خطوطی که به طور افقی از شرق به غرب ترسیم شده مدارات و خطوط عمود بر آنها نصف النهارات هستند. البته در هنگام ترسیم و تولید نقشه از ترسیم همه مدارات و نصف النهارات، بر روی آن خودداری می شود، زیرا زیبایی و خوانایی نقشه به هم می خورد.

ملاحظات تدریس / دانستنی های معلم:

خط بین المللی زمان یا خط روزگردان:

این خط در امتداد نصف النهار ۱۸۰ قرار دارد. از طول جغرافیایی گرینویچ تا خط روزگردان در جهت شرق به ۱۸۰ درجه شرقی و در جهت غرب به ۱۸۰ درجه غربی تقسیم شده است. هنگام عبور از این خط از غرب به شرق باید یک روز به خط تقویم اضافه کرد (باتوجه به نصف النهار مبدأ) و به عکس، هنگام عبور از شرق به غرب این خط باید یک روز از تقویم کم کرد. این خط که در امتداد نصف النهار ۱۸۰ قرار دارد در برخی مکانها دچار انحراف و خمیدگی شده است. علت آن است که قسمت اعظم این خط از آنها عبور می کند و در جاهایی که به جزیره یا خشکی هایی وارد می شود برای آنکه دو طرف جزیره یا یک کشور، تقویم های مختلف پیدا نکنند و مکانها از این نظر دچار مشکل و تقسیم نشوند، این خمیدگی ها (که جزایر را دور می زند) ایجاد شده است.

نصف النهار گرینویچ و ساعت رسمی: در طی تاریخ، مبدأهای زمانی گوناگونی برای «نصف النهار اصلی» استفاده می شده است تا اینکه در سال ۱۸۸۴ میلادی، طی همایش جهانی نصف النهاری مقرر شد از رصدخانه گرینویچ به عنوان مبدأ استفاده شود.

ساعت جهانی یا ساعت گرینویچ (GMT)، ساعت جاری شهر گرینویچ در رصدخانه سلطنتی انگلستان است و بر اساس موقعیت خورشید تنظیم می شود. گرینویچ تقریبا چیزی معادل ساعت هماهنگ جهانی (UTC) است.

در اوایل قرن نوزدهم در انگلستان با توسعه شرکت‌های راه آهن و لوکوموتیوها به تدریج ساعت‌های خود را با ساعت لندن تنظیم می‌کردند تا مشکل زمان ورود و خروج افراد به شهرهای مختلف حل شود. بعدها با توسعه ارتباطات این مشکل گسترش بیشتری پیدا کرد به طوری که برای مثال در آمریکا بیش از ۳۰۰ ساعت محلی وجود داشت. سرانجام در یک کنفرانس بین‌المللی در شهر واشنگتن، ۲۵ کشور جهان توافق کردند که گرینویچ را به عنوان ساعت استاندارد جهانی قبول کنند.

برای محاسبه فاصله محل خود با گرینویچ باید طول جغرافیایی مکان مورد نظر را پیدا کنیم. اگر این طول جغرافیایی در غرب نصف‌النهار گرینویچ بود، پس ساعت ما از گرینویچ جلوتر است و اگر این طول جغرافیایی در شرق نصف‌النهار گرینویچ بود یعنی ساعت ما عقب‌تر از گرینویچ است. وقت محلی در ایران ۵/۳ ساعت از گرینویچ جلوتر است (۳/۵+). البته این شامل ساعت رسمی در فصل تابستان نمی‌شود.

طول جغرافیایی و ساعت

می‌دانیم که کره زمین حول محور قطبین خویش در حال چرخش است و یک دور چرخش کامل آن، ۲۴ ساعت به درازا می‌کشد که به آن یک شبانه روز می‌گویند. هر ساعت به ۶۰ دقیقه زمانی و هر دقیقه زمانی به ۶۰ ثانیه زمانی تقسیم می‌شود. زمین در هر ساعت ۱۵ درجه قوسی و در هر دقیقه زمانی ۱۵ دقیقه قوسی و در هر ثانیه زمانی ۱۵ ثانیه قوسی به دور خود می‌چرخد. حال اگر خورشید در ساعت ۱۲ ظهر بر فراز نصف‌النهار نقطه «A» قرار گرفته باشد، درست یک ساعت بعد بر فراز نصف‌النهار نقطه «B» قرار گیرد، به سهولت می‌توانیم نتیجه بگیریم که دو نقطه «A» و «B» دارای یک ساعت اختلاف زمان هستند. از آن جایی که کره زمین در هر ساعت ۱۵ درجه به گرد خویش در چرخش است، پس می‌توانیم قبول کنیم که دو نقطه مزبور، اختلافی معادل ۱۵ درجه دارند.

کوه‌های چین خورده (Mountain Fold):

ناهمواریهایی هستند که بر اثر چین خوردگی لایه‌های رسوبی به وجود آمده و نتیجه نیروهای درونی زمین هستند. ناهمواریهای بزرگ چین خورده دنیا عبارتند از: هیمالیا، آلپ‌ها، البرز و زاگرس، آندها، پیرنه. با توجه به میزان فشار وارده به لایه‌های رسوبی و جنس آنها، چین‌ها دارای انواع گوناگون مانند متقارن، نامتقارن، خوابیده، مایل و... است. وقتی لایه‌های رسوبی یک چین، فوسها و افتادگی‌هایی پیدا میکنند، به قسمت برجسته چین، تاقدیس و به قسمت افتادگی آن، ناودیس می‌گویند.

گسل (Fault):

(درز- درزه) نوعی شکست که بر اثر وارد آمدن فشار به پوسته زمین ایجاد میشود و موجب جابه‌جایی لایه‌ها میگردد. گسل انواع گوناگون، مانند گسل معمولی، معکوس، پلکانی و... دارد. گاهی بخش میانی دوگسل، تحت تأثیر فشار لایه‌های زیرین بالا می‌آید که به آن بخش، کوه یا بالا آمدگی (Horst) و چین‌های دوطرفه گسل که نشست کرده باشد را پایین افتادگی می‌گویند.

فشار آب در اعماق دریا، دهها برابر فشار اتمسفر است. موجوداتی که در اعماق دریا زندگی می‌کنند از نظر غشای سلولی، عضلات و کارکرد ماهیچه‌ها و دستگاههای تنفسی برای تحمل این موضوع، طراحی و خلق شده‌اند. از عمق ۲۰۰ تا ۱۰۰۰ متری نور به تدریج، کم می‌شود.

ماهیهای آبهای عمیق، اندامهای نورزا و نورتاب دارند. در برخی ماهیان آبهای عمیق، چشمها بسیار بزرگ اند (چشمهای تلسکوبی). برخی ماهیان آبهای عمیق تر نیز کور هستند و از طریق زوائد خارج شده از بدن، محیط اطراف را لمس می‌کنند.

در عمق ۱۰ متری، فشار آب دو برابر سطح آب می‌شود و نفس کشیدن حتی با دستگاههای اکسیژن رسانی، دشوار است. دمای آب با افزایش عمق، کاهش می‌یابد و در عمق ۱۰۰۰ متری دما به ۵/۰ سانتی‌گراد می‌رسد. لذا اکتشافات دریایی نیاز به سرمایه‌گذاری زیاد و وسایل بسیار مجهز دارد و کاری دشوار است. در این زمینه برخی شرکتها در جهت تولید زیردریایی‌های پیشرفته‌تر و استفاده از روبات در اکتشافات دریایی، در حال تلاش و رقابت هستند.

یکی از موضوعات مهم زیست محیطی دنیای امروز، آلودگی آب‌اقیانوس‌ها و دریاهاست. برای تدریس این بخش می‌توانید: در صورت امکان، فیلمی کوتاه از آلودگی‌های اقیانوس‌ها تهیه و در کلاس نمایش دهید.

ملاحظات و دانستنی‌های معلم

تنوع زیستی:

یعنی گوناگونی حیات بر روی زمین که شامل تمام جانداران، گونه‌ها، جمعیت‌ها، تفاوت‌های زنی و زیست بوم‌ها می‌شود. تاکنون حدود ۵/۱ میلیون گونه در جهان، نام گذاری و تعیین هویت شده‌اند. زن‌ها، گونه‌ها و زیست بوم‌ها از یک طرف وابسته به یکدیگر و از طرف دیگر در تعامل با محیط زیست هستند. این سه، سه سطح از تنوع زیستی را در برمی‌گیرند. نابودی تنوع زیستی، پیامدهای خطرناکی برای زندگی بشر در حال و آینده به دنبال دارد.

تولید اولیه و ثانویه در اکوسیستم:

تولید یعنی تبدیل انرژی نورانی به انرژی شیمیایی (فتوسنتز توسط گیاهان یا تولید کنندگان اولیه) (توضیح نمودار صفحه ۳۲) انرژی خورشیدی در سطح زمین به طور یکنواخت منتشر نمی‌شود. انرژی دریافتی، روزانه در مناطق نزدیک قطب حدود ۱۰۰ کالری در سانتی متر مربع است، اما در منطقه معتدله به ۴۰۰ کالری و نواحی استوایی به ۸۰۰ کالری در همین مقدار واحد سطح می‌رسد.

تولید اولیه ناخالص:

مجموع یا کل مقدار مواد آلی که تولید کننده‌ها (گیاهان) در نتیجه فتوسنتز تولید می‌کنند.

گونه در معرض خطر:

گونه‌ای جانوری با گیاهی است که به دلیل تعداد کم یا تهدیدات ناشی از تغییر محیطی و یا اکولوژیکی در معرض خطر انقراض قرار دارد (برای مثال لاله واژگون یا یوزپلنگ ایرانی در ایران). درست است که انقراض بخشی از چرخه طبیعی به شمار می‌رود، ولی انسان به انقراض گونه‌ها سرعت بخشیده است و گونه‌های در معرض خطر را افزایش می‌دهد.

گونه در معرض تهدید:

گونه‌های جانوری و گیاهی که تهدید میشوند و در آینده نزدیک در معرض خطر قرار می‌گیرند.

گونه آسیب پذیر:

یک مرحله پایین تر از در معرض خطر و بالاتر از در معرض تهدید قرار دارد. این گونه اگر وضعیت بررسی و عوامل تهدید کننده آن بهبود نیابند، در آینده در معرض خطر خواهد بود.

گونه در معرض انقراض:

بالاترین میزان خطر در فهرست فرمز (IUCN) است و به این معنا است که جمعیت این گونه، کاهش یافته است و یا در طی سه نسل آینده به زیر ۸۰٪ جمعیت کنونی آن برسد (مثال: یوزپلنگ آسیایی، گرگ سرخ، فیل ماهی).

انقراض:

گونه منقرض شده یعنی وابسین عضو یک گونه، از بین رفته است و دیگر آن گونه نمی‌تواند یا تولید مثل به زندگی خود ادامه دهد (مانند ببر مازندران) و امکان بقای آن از بین می‌رود.

قورباغه درختی چشم قرمز:

در جنگلهای بارانی امریکای مرکزی یافت میشود و در جنگلهای استوایی زندگی میکند، از قورباغه‌های درختی است و از نظر فعالیت، "شبزی" محسوب میشود. در طی روز و زمانی که قورباغه خواب است، غشایی طلایی رنگ روی چشمان حیوان، کشیده میشود. قورباغه با گول زدن شکارچی به کمک چشمان سرخ‌رنگ و دستان زردرنگ، باعث نجات جان خود میشود. این قورباغه، غیرسمی است.

خرس پاندا:

نوعی خرس است که در نواحی مرکزی و جنوب‌غربی چین زندگی می‌کند و به واسطه لکه‌های سیاه روی گوش و دور چشم و بدنش، به راحتی قابل شناسایی است. امروزه تعداد کمی از آنها در کوهستانهای چین زندگی میکنند و نسل این جانور به شدت در معرض تهدید است. علاوه بر اژدها، تصویر خرس پاندای بزرگ نیز به یک علامت و مشخصه برای چین تبدیل شده است و تصویر آن، روی سکه‌ها و تمبرهای این کشور دیده میشود.

رافلزیا:

یک گونه انگلی است که عرض آن حدود ۱ متر و وزن آن حدود ۷ کیلوگرم است و در میان گل‌ها از جنبه بزرگی، بینظیر است. البته این گل، بوی متعفنی از خود ساطع میکند که موجب جذب حشرات میشود و به گرده افشانی گل، کمک میکند. رافلزیا کمیاب‌ترین گل جهان است که در مناطق گرمسیری اندونزی مبروید و فاقد برگ و ریشه و ساقه است. این گل، آب و مواد غذایی اش را از طریق مجاورت انگلی با گیاهان دیگر به دست می‌آورد.

آموزش دهید:

با استفاده از پاسخ‌های دانش‌آموزان، عوامل مؤثر بر رشد جمعیت جهان در دویست سال گذشته را جمع‌بندی کنید. البته آنها در پایه هفتم با مفهوم رشد جمعیت و نقش دو عامل مولد و مرگ و میر در آن، آشنا شده‌اند. اطلاعات آنها را کامل‌نمایند و فرمول رشد جمعیت را روی تابلو بنویسید.

در صورتی که دانش‌آموزان، مستعد و علاقه‌مند باشند می‌توانید با ارائه ارقام مختلف تولد و مرگ و میر مندرج در جدول محاسبه رشد طبیعی جمعیت در صفحه ۴۵، از آنها بخواهید چند مسئله را حل کنند و رشد طبیعی (طراحی شده توسط ایران عرضه) جمعیت را در چند ناحیه فرضی، محاسبه کنند. در مرحله بعد توجه دانش‌آموزان را به نقشه صفحه ۴۵ و راهنمای آن جلب کنید و بپرسید این راهنما، طیف رشد جمعیت را بین - اعدادی نشان می‌دهد؟ (از کمتر از صفر تا بیشتر از چهار، سپس نتیجه بگیرید که رشد جمعیت در همه نواحی و کشورهای جهان، یکسان نیست. بعد، از آنها بخواهید با توجه به نقشه، چند کشور با رشد بالای جمعیت و چند کشور دارای رشد منفی جمعیت را نام ببرند و همچنین رشد جمعیت ایران را با کشورهای همسایه مقایسه کنند.

در این مقایسه، رشد جمعیت کشور ایران با ترکمنستان، آذربایجان و ترکیه مشابه است، اما سایر کشورهای همسایه ایران، رشد جمعیت بیشتری نسبت به ایران دارند. فضای بحث و گفتگو به وجود بیاورید و درباره مزایای رشد جمعیت، نگرانی برخی کشورها از کاهش رشد جمعیت و رشد منفی و همچنین برنامه‌ها و سیاستهای جمعیتی که برخی کشورها برای تشویق به فرزندآوری در پیش می‌گیرند، گفت و گو نمایید و اجازه دهید دانش‌آموزان اظهار نظر کنند. توزیع یا پراکندگی نامساوی جمعیت در جهان را نیز مانند بخش قبلی با استفاده از نقشه و راهنمای آن توضیح دهید. شما می‌توانید جدولی بر روی تابلوی کلاس رسم نمایید و با استفاده از روش پرسش و پاسخ، عوامل طبیعی و انسانی را که موجب جذب و دفع جمعیت از یک ناحیه می‌شوند، از دانش‌آموزان بپرسید و جدول را با همکاری آنها کامل کنید.

نکته:

بین رتبه کشورها در جدول بر مبنای تولید ناخالص داخلی با نقشه کشورها مبنی بر درآمد سرانه، اختلافی مشاهده می‌شود که این اختلاف مربوط به توزیع تولید ناخالص داخلی بر تعداد جمعیت یک کشور است و لذا هرچه جمعیت، بیشتر باشد، رقم درآمد سرانه پایین‌تر تری می‌آید. به همین دلیل، در جدول چین در ردیف دوم و هند در ردیف دهم تولید ناخالص داخلی قرار دارند، اما بر روی نقشه این دو کشور در ردیف کشورهای با درآمد سرانه بالا محسوب نمی‌شوند، زیرا بسیار پر جمعیت هستند. فعالیت‌های درس بخشی از فرایند تدریس و ارزشیابی محسوب می‌شوند. ضرورت دارد پس از تدریس هر موضوع و مبحث فعالیت مرتبط با آن نیز به طور کامل اجرا شود و سپس موضوع و مبحث بعدی تدریس شود.

به پایان برید:

مفاهیم و مباحث اساسی درس یعنی وضعیت کلی اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی ایران در عصر صفویه را با تأکید بر علل و آثار رونق زندگی اجتماعی و اقتصادی و شکوفایی علمی و فرهنگی در آن عصر، جمع‌بندی و مرور نمایید. در صورت امکان خلاصه درس و نکات مهم آن را از طریق پاورپوینت نمایش و توضیح دهید. مرور و جمع‌بندی درس را می‌توانید از طریق پرسش و پاسخهای کوتاه نیز اجرا نمایید. دانش‌آموزان را تشویق و راهنمایی کنید که فعالیت ردیف ۲ به کار ببندیم را به عنوان فعالیت خارج

از کلاس انجام دهند. به دانش آموزان فرصت کافی برای جمع آوری اطلاعات بدهید و سپس زمانی را معین کنید که بتوانند یافته های خود را در قالب گزارش به کلاس ارائه کنند.

اداره امور کشور در عصر صفوی: صفویان نظام اداری و تشکیلات حکومتی خود را از دوران و سلسله های پیشین به ارث گرفتند و به اقتضای موقعیت و ضرورت‌های جدید در آن تغییراتی ایجاد کردند. مهمترین تغییر و اصلاح در ساختار و تشکیلات اداری و نظامی حکومت صفویه در زمان شاه عباس اول به هدف تقویت حکومت مرکزی، افزایش اقتدار شاه و کاهش قدرت و نفوذ سیاسی و نظامی قزلباشان انجام گرفت. از جمله مهمترین این اقدامات یکی ایجاد ارتش مرکزی متشکل از غلامان گرجی و ایرانیان که تحت فرمان شاه قرار داشت و به او وفادار بود و دیگری تبدیل ایالات و ممالک به امالک خالصه بود. در نتیجه این اصلاحات بر قدرت شخص شاه و حکومت مرکزی افزوده و نفوذ و قدرت ایالات قزلباش و سران آن کاسته شد.

هرم قدرت و نمودار تشکیلات اداری و نظامی، ابزار مناسبی برای ارائه و اجرای این موضوع به شمار می‌رود و به تقویت و تعمیق یادگیری کمک میکند.

روابط ایران و اروپا در دوره صفویه: تاریخ روابط قدرت های تأثیرگذار در عرصه جهانی همواره عبرت آموز بوده است. تحولات روابط خارجی ایران در عصر صفوی از جمله موضوعهای مهم و تأثیرگذار تاریخی می‌رود. در عهد صفویان مناسبات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ایران با جهان خارج گسترش یافت و کشور ما به عنوان یک قدرت مؤثر منطقه ای و بین المللی با همسایگان و سایر کشورها به خصوص کشورهای اروپایی روابط گسترده ای را در ابعاد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی صفویه برقرار کرد. انتظار می‌رود که دانش آموزان جایگاه و نقش منطقه ای و بین المللی ایران را در دوره درک کنند و دلایل، آثار و پیامدهای مختلف روابط دوستانه یا خصمانه با دیگر کشورها را تجزیه و تحلیل و کوشش های صفویان را در عرصه سیاست خارجی برای حفظ قلمرو و سرزمینهای ایرانی و تأمین منافع اقتصادی کشور بشناسند. از اینرو، ضرورت دارد هنگام اجرا و تدریس این مبحث توجه و تمرکز فراگیران را بر علل و نتایج رقابتها و دشمنیها یا اتحادها و دوستیها در مناسبات خارجی به ویژه رابطه با امپراتوری عثمانی و کشورهای اروپایی جلب نمایند.

زمینه ها و عوامل گسترش تجارت داخلی و خارجی در عصر صفوی:

شکل گیری حکومت متمرکز و قدرتمند صفوی و ایجاد امنیت، ثبات و آرامش سیاسی؛ احداث و گسترش راهها و کاروانسراها؛ رشد و توسعه اقتصادی و صنعتی؛ برقراری روابط با کشورهای دیگر به ویژه کشورهای اروپایی؛ توسعه راهها و مسیرهای تجارت بین المللی به خصوص راه های آبی در نتیجه اکتشافات جغرافیایی. (ب) انواع و اقسام مالیات و عوارضی که بخشهای مختلف اجتماعی و اقتصادی کشور به حکومت پرداخت میکردند از قبیل مالیاتی که کشاورزان و دامداران، اصناف و صاحبان حرف و مشاغل و نیز عوارضی که بازرگانان پرداخت میکردند.

۱- افشاریه و زندیه:

مهم ترین تحولات سیاسی و اجتماعی تاریخ ایران از سقوط صفویه تا تأسیس حکومت قاجاریه را از طریق جلب توجه دانش آموزان به نمودار خط زمان صفحه ۷۷، و نقشه‌های صفحه های ۷۳ و ۷۴ کتاب، بیان اقدام های برجسته نادرشاه افشار و کریم خان زند و تحلیل شرایط و ویژگیهای شاخص آن دوره، ارائه دهید.

شاخص ترین این ویژگی ها عبارت اند از:

بعد سیاسی:

فروپاشی حکومت مرکزی، تجزیه، تفرقه، بی ثباتی، رقابت و کشمکش سران ایلات و دیگر مدعیان حکومت در گوشه و کنار کشور، هجوم برخی از کشورهای همسایه مانند عثمانی و روسیه به ایران و اشغال بخشی از مناطق مرزی.

بعد اجتماعی:

در نتیجه خشونت افغانان شورشی و آشوبها و درگیری های داخلی، امنیت، آسایش و آرامش جامعه از بین رفت، عده ای از مردم به خصوص طلاب و روحانیون کشته و با آواره شدند.

بعد اقتصادی:

بر اثر جنگهای پیاپی، بی ثباتی و نبود امنیت، فعالیتهای اقتصادی به ویژه کشاورزی، تجارت و صنعت دچار رکود شد و فقر و بیکاری گسترش یافت.

مطالعه و شناخت رویدادها و تحولات دوره قاجاریه اهمیت و ضرورت اساسی تری دارد؛ زیرا از یک سو این دوره سرآغاز تاریخ معاصر ایران محسوب می‌شود و از سوی دیگر توسعه مناسبات با جهان خارج و به ویژه برخوردهای گسترده سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی با کشوره و دولتهای اروپایی، سرنوشت و روند تاریخ کشور ما را آشکارا تحت تأثیر قرار داد. برخی از اتفاقات و تحولات دوره قاجاریه مانند نحوه مواجهه با غرب (اروپا)، ورود مظاهر تمدن غربی به ایران و نسبت سنت و مدرنیسم، هنوز هم از جمله مسائل مهم کنونی جامعه ایران به شمار می‌روند. بنابراین، لازم است اهمیت و حساسیتهای خاص این مقطع از تاریخ ایران به خوبی برای فراگیران تبیین و تحلیل شود. برای آنکه دانش آموزان سیر تحولات و علل، آثار و پیامدهای رویدادهای مهم این دوره به خصوص از دست رفتن قلمرو وسیعی از سرزمینهای ایرانی در شمال و شرق کشور را واقع بینانه درک و تحلیل کنند، لازم است هنگام تدریس این مبحث به چند نکته اساسی توجه داشته باشید:

الف) تبیین نسبی وضعیت و شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران در آن زمان و مقایسه آن با وضعیت و شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اروپای پس از انقلاب صنعتی؛

ب) تأکید و تمرکز بر اهداف، انگیزهها، علل، آثار و پیامدهای گوناگون هجوم و نفوذ سیاسی- نظامی اقتصادی کشورهای استعمارگر انگلستان و روسیه به ایران در دوره قاجار؛
پ) از ابزار و رسانه‌های دیداری و شنیداری (عکس، نقشه، فیلم و ...) جهت ایجاد انگیزه و تعمیق یادگیری استفاده کنید.

۱- تلاش برای نوسازی و اصلاح امور کشور:

برنامه‌ها و اقدامات نوگرایانه و اصلاح طلبانه دوره قاجار از جمله موضوع‌های اساسی و چالشی تاریخ معاصر ایران به شمار می‌رود، زیرا کوشش سیاستمداران و اندیشمندان ایرانی بعد از جنگ‌های ایران و روسیه برای برون رفت کشور از تنگناها و مشکلات کشور از طریق اخذ علوم و فنون جدید از اروپا، موجب شد که مواجهه ایرانیان با غرب و تمدن غربی از حوزه‌های سیاسی و نظامی به حوزه‌های فکری، فرهنگی و تمدنی تسبیری و گسترش یابد. از آن زمان تا کنون نحوه مواجهه با اروپا و تمدن مدرن آن، همواره موضوع و مسئله‌ای مهم و حالش برانگیز در کشور ما بوده است. بنابراین به دلیل اهمیت و حساسیت موضوع پیشنهاد می‌شود که در تدریس و انجام فعالیت‌های این مبحث، توجه دانش آموزان را بر زمینه‌ها، علل، عوامل و آثار و نتایج اقداماتی که سیاستمداران و صاحب‌منصبان ایرانی مانند عباس میرزا و امیرکبیر به هدف نوسازی و اصلاح امور کشور انجام دادند جلب کنید.

۲- مبارزه با نفوذ و سلطه اقتصادی بیگانگان:

در دوره قاجار حوزه اقتصادی ایران نیز به طرز فزاینده‌ای تحت تأثیر مناسبات و برخوردهای گسترده با جهان خارج به ویژه اروپا قرار گرفت. از این رو، برای درک موقعیت تاریخی ایران در آن دوره، شناخت وضعیت و شرایط اقتصادی اهمیت و ضرورت فراوانی دارد کاوش و مطالعه پدیده‌های تاریخی اگر به صورت فرایندی و توأم با شناخت روابط علی و معلولی آن پدیده‌ها باشد، آموزش و یادگیری تاریخ را تسریع و تعمیق می‌کند. بنابراین، توصیه می‌شود، برنامه‌ها و اهداف اقتصادی قدرتهای استعماری در ایران دوره قاجار و نیز اخذ امتیازات اقتصادی و آثار و پیامدهای آنها را از طریق جلب توجه فراگیران به موضوع انقلاب صنعتی و نیازها و ضرورت‌هایی که آن انقلاب به وجود آورد، ارائه و آموزش دهید. دانش آموزان را راهنمایی و هدایت کنید که ارتباط میان انقلاب صنعتی و برنامه و اهداف دولتهای روسیه و انگلستان برای نفوذ و سلطه اقتصادی بر ایران، را کشف و تحلیل نمایند. برای نمونه دو مورد از امتیازات واگذار شده به انگلیسی‌ها (امتیاز رویترو) و روسها (امتیاز شیلات) را از جدول صفحه ۸۲ انتخاب و با رجوع به منابع دانش افزایی معلم اطلاعات کامل تری از این امتیازها گردآوری کنید. سپس اطلاعات گردآوری شده را در اختیار دانش آموزان قرار دهید و از آنان بخواهید ارتباط این امتیازها را با آثار و نتایج انقلاب صنعتی (صفحه ۷۵ کتاب) توضیح دهند.

الف) زمینه‌های تغییر حکومت از قاجاریه به پهلوی:

در تحلیل و تبیین موضوع انتقال حکومت از قاجاریه به پهلوی به این نکته علمی توجه داشته باشید که ترکیبی از زمینه‌ها و عوامل داخلی و خارجی نقش آفرین و اثر گذار بوده است و از تبیین‌های یک سویه و ناقص اجتناب ورزید.

ب) نهضت ملی شدن نفت و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲:

نهضت ملی شدن نفت و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ دو رویداد بزرگ، سرنوشت ساز و در عین حال بسیار عبرت آموز تاریخ معاصر ایران به شمار می‌روند. دو رویداد مرتبط و پیوسته به هم که ویژگی، آثار و نتایج کاملاً متفاوتی داشتند. در جریان نهضت ملی شدن صنعت نفت، مردم ایران و به ویژه نیروها و جریان های ملی و مذهبی برای مبارزه با تسلط استعماری انگلستان بر منابع عظیم نفتی خود بسیج شدند و توانستند صنعت نفت را ملی و دست بیگانگان را از این ثروت سرشار خدادادی کوتاه کنند. اما کودتای ۲۸ مرداد حرکتی در خلاف جهت جنبش ملی شدن صنعت نفت محسوب می‌شود. از این رو، کاوش و مطالعه در اهداف، آثار و پیامدهای متفاوت این دو رویداد برجسته تاریخ معاصر کشور ما، به لحاظ آموزشی و تربیتی اهمیت به سزا داشته و دارای جنبه عبرت آموزی فراوانی است. مطالعه چنین رویدادهایی می‌تواند موقعیتی فراهم آورد که فراگیران به تأمل و تفکر درباره دلایل و عوامل موفقیت آغازین نهضت ملی شدن نفت و سرانجام ناموفق آن که به کودتای ۲۸ مرداد انجامید بپردازند.

الف) آغاز نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی:

در تدریس و اجرای این بخش از درس در زمینه، روابط علی و معلولی، آثار و نتایج رویدادهای مهم توجه و تأکید شود. با استفاده از مجلدات نخست رویدادهای نهضت را در کلاس بخوانید تا نور، بخشی از پیامها، سخنان و اعالمیه های امام درباره صحیفه دانش آموزان با بهره مندی از منابع دست اول، تحولات نهضت را درک و تحلیل کنند.

ب) ایران در آستانه انقلاب اسلامی:

به منظور فهم بهتر چرایی انقلاب اسلامی لازم است که اوضاع و شرایط ایران در آستانه اوج گیری انقلاب از نظر سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی تبیین و تحلیل شود. در اجرای این مبحث علاوه بر عکس و فیلم، میتوانی برخی منابع این دوره مانند خاطرات شخصیت‌های مبارز، خاطرات مقامهای حکومتی و مجموعه اسناد منتشر شده را به کلاس ببرید و برحسب موضوع از آنها استفاده کنید.

الف) برپایی نظام جمهوری اسلامی:

نخست از دانش آموزان بپرسید اجزا و عناصر اصلی و مهم دانسته های خویش و آنچه که در بخش یک نظام سیاسی چیست؟ آنان را کمک و راهنمایی کنید تا بر پایه اجتماعی کتاب مطالعات در پایه های هفتم و هشتم خوانده‌اند، از قانون اساسی، قوای سه گانه و سایر نهادها و سازمانهای حکومتی و رسمی به عنوان اجزا و عناصر اصلی یک نظام سیاسی نام ببرند. سپس از فراگیران دقیق متن و انجام فعالیتها، روند تأسیس و استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران را بخواهید با مطالعه بشناسند. دو مفهوم کلیدی این مبحث، یکی اهمیت رهبری امام خمینی و دیگری نقش و مشارکت مردم در روند شکل گیری نظام برآمده از انقلاب اسلامی است. حضور و مشارکت جدی مردم در تمام مراحل مهم استقرار نظام جمهوری اسلامی (همه پرسى تعیین نظام سیاسی، انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی، همه پرسى تأیید قانون اساسی، انتخابات ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و مجلس خبرگان رهبری) تجلی جمهوریت نظام به عنوان یکی از خواسته های اساسی ملت در دوران انقلاب اسلامی بود.

ب) توطئه ها و دسیسه های دشمنان:

در اجرای این مبحث توجه و تأکید بر علل، انگیزه و اهداف توطئه ها و دسیسه های دشمنان انقلاب اسلامی و نقش مردم در خنثی سازی آنها متمرکز شود. مباحث این درس منابع سمعی و بصری متنوعی وجود دارد که میتوانند به ایجاد موقعیت و درباره بسیاری از شخصیت‌های انقلابی کتابهای متناسب برای تعمیق یادگیری کمک کنند. افزون بر آن درباره دانش آموزان نگارش و چاپ شده است که به آنان در انجام پژوهش کمک میرساند.

پس از ایجاد آمادگی در مرحله قبل، ذهن دانش آموزان را به این موضوع معطوف کنید که یکی از عوامل بسیار مهم در سازگاری و ایجاد خانواده متعادل و با عکس آن، موضوع انتخاب صحیح همسر است. از دانش آموزان بخواهید برخی ملاک هایی را که به ویژه در فرهنگ متداول برای انتخاب همسر بیان می‌شود، بازگو کنند.

سپس ملاک های نادرست را با دلیل و منطق نقد کنید و معیارهایی را که دین اسلام در همسرگزینی بر آن تأکید می‌کند، تبیین نمایید. در همین زمینه، آیه ۲۱ سوره مبارکه روم را که در کتاب نیز درج شده است، تلاوت کنید و از دانش آموزان بخواهید با توجه به ترجمه آیه، هدف از پیمان همسری را بیان کنند. علل و عوامل بروز ناسازگاری بین زن و شوهر و مهمترین راهکارهای پیشگیری و حل آنها را که در صفحه ۱۳۴ کتاب درج شده است به بحث و گفت و گو بگذارید.

دانستنی‌های معلم / ملاحظات تدریس:

بهتر است در هنگام تدریس این درس، حتماً دانش آموزان را به مطالعه و استخراج اصول قانون اساسی در باب موضوعات مطرح شده، وادار کنید تا دانش آموزان بتوانند بررسی شواهد و مدارک را نیز بیاموزند، اما آنها را وادار به حفظ اصول قانون اساسی نکنید. مطالعه و فهم و استنباط این اصول، کافی است. منشأ حاکمیت از دیدگاه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، دارای دو پایه الهی و مردمی است و به همین دلیل به آن، مردم سالاری دینی می‌گوییم. مردم سالاری دینی بر این مینا استوار است که مردم در به جریان افتادن قدرت و توزیع آن، مشارکت دارند، اما کشور باید با اصول و قوانین اسلام اداره شود و زمامداران نیز باید در اجرای دستورات اسلام، مؤمن و متعهد باشند.

اصل:

همه افراد ملت اعم از زن و مرد، یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند. اصل ۷- طبق دستور قرآن کریم «و امرهم شوری بینهم» و «وشاورهم فی الامر»، شوراها، مجلس شورای اسلامی، شوراها، استان، شهر، محل، بخش، روستا و نظایر اینها از ارکان تصمیم‌گیری و اداره امور کشورند. موارد طرز تشکیل و حدود و اختیارات و وظایف شوراها را این قانون و قوانین ناشی از آن، معین می‌کند.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

یکی از تکالیفی که شهروندان لازم است بر آن متعهد باشند، پرداختن مالیات است. متأسفانه در کشور ما این فرهنگ به دلایل گوناگون، ضعیف است. ضرورت پرداختن مالیات را به عنوان یکی از منابع درآمد دولتها برای اداره امور کشور، تبیین نمایید و در خلال این درس بر آن تأکید کنید.

شهروند:

واژه شهروند از شهر (City) ریشه می‌گیرد و «City» نیز تقریباً معادل واژه Police در زبان و فرهنگ یونانی بوده است. لذا شهر، تنها مجتمعی از ساکنان یک منطقه معین یا شهر نیست و مفهوم واحد سیاسی مستقلی از آن افاده میشود. به همین دلیل است که شهروند، فقط به ساکن شهر گفته نمی‌شود، بلکه معنایی فراتر از آن دارد و سازماندهی و تنظیم قواعد زندگی در شهر و قانون حاکم بر آن را نیز شامل می‌شده است. واژه شهروندی (Citizenship) در قرن هفدهم، وارد ادبیات حقوقی و سیاسی شد. مبارزه اجتماعی مردم اروپا به ویژه شهرنشینان، علیه قوانین و سنتهای نظام فئودالیسم و زمینداری و توجه به کسب حقوق و رفع تبعیض، موجب تولد این اصطلاح گردیده است.

در ایران تا قبل از مشروطیت به جای این واژه، از کلمه «رعیت» استفاده می‌شد و در سلسله مراتب نظام اجتماعی، مردم به عنوان رعیت پادشاه و تابع و فرمانبردار او تلقی می‌شدند. در فرهنگ فارسی امروز، این تعریف ارائه شده است: «کسی که اهل یک شهر یا کشور باشد و از حقوق متعلق به آن برخوردار باشد». برخی معتقدند مفهوم شهروندی به معنای مدرن آن، ریشه در انقلاب کبیر فرانسه دارد. شهروند مرکب از دو کلمه «شهر» به معنای جامعه انسانی و «وند» به معنای عضو وابسته به این جامعه است. مفهوم شهروند از لحاظ دیرینگی به یونان باستان، نسبت داده می‌شود و این مفهوم به کسانی که در دولت شهر یا «پلیس» ساکن اند و دارای حقوق سیاسی هستند، اطلاق می‌شود. هر چند صرف ساکن بودن، کافی نیست و برای بهره‌مندی از این امتیاز، فرد باید فضایی را کسب کرده باشد. حقوق شهروندی، حقوقی است که به وسیله قانون برای همه مردم مشروع شناخته شده است و این حقوق عبارت است از مجموعه‌ای از حقوق و امتیازاتی که در نظام حقوقی یک کشور به شهروندان آن با لحاظ کردن دو اصل کرامت انسانی و منع تبعیض، در جهت فراهم سازی زمینه رشد شخصیت فردی و اجتماعی آنها، تعلق می‌گیرد.

برخی معتقدند حقوق شهروندی شامل دو بخش است:

حقوق خصوصی (حقوقی که تک تک شهروندان نسبت به یکدیگر دارند) و

حقوق عمومی (حقوقی که باید توسط دولت و حکومت نسبت به افراد رعایت گردد).

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم:

موضوع عدم بهره‌وری یکی از مشکلات عمده کشور ما در همه سطوح و بخش‌ها می‌باشد. بنابراین انتظار می‌رود معلمان محترم در انتقال مفاهیم و فرهنگ توجه به مقوله بهره‌وری را با تأکید و جدیت دنبال کنند و در این زمینه بیشتر به دنبال اثرگذاری بر نگرش و باور دانش‌آموزان و مهارت‌های آنها در تفکر و عمل باشند تا از خلال یادگیری این دو درس، تعمق و توجه ویژه به مقوله بهره‌وری در زندگی فردی و اجتماعی در دانش‌آموزان پایه ریزی شود.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم:

با توجه به شرایط بومی و فرهنگی محیطی که در آن تدریس می‌کنید، مسائلی مشابه مسئله کاربرگ شماره ۱۸ طراحی کنید و در اختیار دانش‌آموزان بگذارید. قوه تفکر و ابتکار آنها را برای حل مسائل اقتصادی و پایین آوردن هزینه‌ها و بالا بردن راندمان تقویت کنید.

بهره‌وری در اقتصاد:

به طور کلی بهره‌وری از مفاهیم علم اقتصاد و مدیریت است و در این چارچوب، عبارت است از مقدار کالا یا خدمات تولید شده در مقایسه با هر واحد از انرژی یا کار هزینه شده، بدون کاهش کیفیت (اثربخش به همراه کارایی). به سخن دیگر، بهره‌وری به دست آوردن حداکثر سود ممکن است با استفاده بهینه از نیروی کار، توان، استعداد و مهارت نیروی انسانی، تجهیزات، مکان، زمان و... و به منظور ارتقای رفاه جامعه، بهره‌وری در سطوح مختلف سازمانی، گروهی، رشته‌های تجاری، خدماتی، صنعتی، بخش‌های اقتصادی و سطح ملی، قابل کاربرد است.

بهره‌وری سبز:

تلفیق بهره‌وری با حفظ محیط زیست است پاکیزه‌تر می‌اندیشد و به هدف توسعه پایدار، مطرح گردیده است. هدف «GP» (Green Productivity)، تضمین حفاظت از محیط زیست و در عین حال سودده نمودن کسب و کار و کیفیت آن است، به طوری که هر سه ضلع با هم تضمین گردد.

ایران عرضه

مرجع نمونه سوالات

آزمون های استخدامی

به همراه پاسخنامه تشریحی

خدمات ایران عرضه:

- ارائه اصل سوالات آزمون های استخدامی
- پاسخنامه های تشریحی سوالات
- جزوات و درسنامه های آموزشی

برای دانلود رایگان جدیدترین سوالات استخدامی دبیری مطالعات اجتماعی، اینجا بزنید

برای دانلود رایگان مرجع این جزوه، کتاب راهنمای معلم مطالعات اجتماعی نهم متوسطه اینجا بزنید

«انتشار یا استفاده غیر تجاری از این فایل، بدون حذف لوگوی ایران عرضه مجاز می باشد»

